

СУЧАСНИКИ ПРО ЛЮТНЕВІ ПОДІЇ 1917 РОКУ В УКРАЇНІ

На основі спогадів представників різних верств українського суспільства показано реакцію на перші повідомлення про лютневі події 1917 р. у Петрограді. Досліджено мемуари відомих діячів Української революції, її прибічників і противників, які відображають розмаїття поглядів та емоцій у перші дні революції, активну діяльність різних політичних сил, а також намагання авторів із відстані минулих років оцінити стан українського національного руху на той час.

Ключові слова: мемуари, спогади, лютнева революція, 1917 р., українська революція, український національний рух.

Помітною тенденцією сучасної історичної науки є прагнення науковців до вивчення історичних подій, процесів через долі окремих людей, котрі були їх свідками, учасниками або навіть творцями. Це дало імпульс новій хвилі досліджень мемуарної літератури, значний пласт якої, до того ж, протягом тривалого часу був недоступним для істориків. З огляду на це особливий інтерес становить вивчення спогадів учасників революційних подій 1917–1920 рр. Значення їх підвищується через недостатню збереженість інших видів джерел з історії цього періоду. До того ж, останніми роками значний комплекс мемуарної літератури став доступним для дослідників завдяки появі в мережі Інтернет сканованих текстів спогадів, щоденників, автобіографій очевидців й активних учасників подій.

Вивчення мемуарних джерел з історії революційних подій 1917–1920 рр. хронологічно й концептуально поділяється на два періоди. У радянській історіографії на увагу заслуговують роботи Г. В. Стрельського, А. В. Санцевича, В. С. Голубцова, які аналізують спогади і щоденники відомих більшовиків, робітників, селян, червоноармійців, якщо ж згадують мемуари представників інших «таборів» революції, то, звичайно, в негативному світлі [1; 2; 3; 4]. Серед досліджень часів незалежності треба відзначити праці А. О. Малика, Р. Я. Пиріга. Автори зосереджуються на творах учасників національних змагань, що зрозуміло, адже останні тривалий час були недоступні. Водночас, треба відзначити прагнення показати всю палітру мемуарної літератури про бурхливі події національно-демократичної революції. Важливі зауваження щодо особливостей мемуарних джерел радянського періоду містяться в статті О. А. Коляструк [5; 6; 7]. Відзначимо й джерелознавчі дослідження російських істориків, які намагаються оцінити мемуарну спадщину радянського періоду на нових засадах [8; 9].

Мета статті – на основі спогадів представників різних верств українського суспільства показати реакцію на перші повідомлення про лютневі події 1917 р. в Петрограді. Відповідно до цього джерельну базу становлять мемуари як діячів українського національного руху, так і людей, які, принаймні в той час, не були до нього залучені, а також опонентів національних змагань, зокрема, більшовиків і представників робітництва, які згодом до них примкнули. За жанром це спогади про окремі події або мемуари-історії, а також спогади-автобіографії (за класифікацією В. С. Голубцова). За формою (класифікація Г. В. Стрельського, В. В. Кабанова) – спогади,

написані самими авторами або записані іншою особою [1, с. 168; 4, с. 71; 8, с. 123].

Говорячи про початок лютневої революції та реакцію на неї української громадськості, варто почати зі спогадів представників українського політичного життя, які на той час жили в Петрограді, отже були безпосередніми свідками, навіть учасниками подій. В. В. Шульгін – монархіст, член IV Державної думи – походив із родових дворян Волинської губернії. Влітку 1917 р. він брав активну участь у політичному житті України, очоливши проросійський монархічний рух. Свої погляди відстоював у газеті «Киевлянин», яку редагував. Шульгін був безпосереднім учасником лютневих подій у Петрограді, що надає ваги його свідченням. У своїх спогадах він зазначав: «Не скажу, чтобы вся Дума желала революции. Это было бы неправдой... но даже не желая этого, мы революцию творили... нам от этой революции не отречься, мы с ней связались, мы с ней спаялись и несем за это моральную ответственность». Докладно описуючи події, що передували революції, Шульгін малює безсилість владних структур – Думи, Ради Міністрів – перед катастрофою, що насувалася. Революцію, яку сам творив, автор вважає однією з найбільших трагедій в історії людства [10, с. 403–430].

О. Г. Лотоцький – відомий історик церкви, письменник, громадський і державний діяч – на час революції вже 17 років жив і працював у Петрограді, був членом громади ТУП. Як і В. Шульгін, він достатньо точно відтворює лютневі події в місті, а також пише про їх вплив на український національний рух. Передаючи власні почуття у ці дні, Лотоцький згадує: «...Про революційний переворот, як про річ конечну та неминучу, почали говорити і в колах, що зовсім неревольюційно були настроєні, – навпаки – глибоко патріотичних, які проте бачили неминучість розвалу держави; з тих патріотичних кол виходили й проекти дворцового перевороту. ...вже в січні –лютому 1917 р. ясне було для всіх наближення революції. Вибуху треба було сподіватися кожної хвили. Вибух той наступив у днях 23–27 лютого старого стилю.

...Але не вірилось, що так все хутко й просто обійдеться. Думалося, що се перші вибухи, які на початку буде стлумлено. Бо ж такі режим царський не одну сотню літ держався, пустив коріння та мав прихильників не за страх, а й за совість... Але те, що сталося, перевищило сподіванки найбільших песимістів щодо популярності царя та царського режиму» [11, с. 314, 326]. Розповідаючи про дії петроградської громади ТУП у перші дні революції, зокрема участь в організації української маніфестації, він відзначає: «...З революційним вибухом виявилася назовні українська стихія в столиці, і тоді стало ясно, яка вона була сильна тут та як обставини її приглумлювали» [11, с. 330].

Перші звістки про революційні події у Петрограді почали надходити 27–28 лютого 1917 р. Влада намагалася їх приховати. Тому спочатку цей факт було сприйнято неоднозначно і звичайними громадянами, і політичними діячами, які незабаром очолили національні змагання. М. С. Грушевський, який жив у Москві, розповідає про це по-буденному: «Перші чутки про петербурзькі події, дуже неясні і загальні, долетіли до нас на Шевченкові роковини... Яскравого ще не було нічого і після попередніх подібних провіщань не зробило особливого враження. Але кілька днів пізніше з'явилися уже вісті про військові маніфестації в пресі. Пішли відомості про формування думського міністерства. В московській думі засів горожанський революційний комітет, відібрано владу від генерал-губер-

натора і командуючого військом, переобрано від адміністрації поліцейські участки, організовано горожанську міліцію, поліцію роззброювано, здебільшого мирно, а часами з стріляниною. ...Я сидів у Румянцевській бібліотеці – писав тоді статтю про федеративну теорію Костомарова і підбирав під неї матеріал, коли бібліотекар поділився зі мною сенсаційною вісткою, що саме «беруть Кремль». На вулицях загалом було тихо і спокійно, і обиватель сим найбільше був приємно схвильований, що так «скромно і благородно» місто звільнено від поліції» [12, с. 123].

Нераднісінькі настрої у перші дні революції в Москві, а потім у Києві, маюють спогади Н. Д. Полонської-Василенко: «Одного дня я почула на вулиці розмови про збройне повстання в Петербурзі. В газетах не було жодних натяків на це. Чутки ширилися. Казали про величезні черги по хліб, на інші продукти. В Москві про це переказували зі слів «очевидців» [13, с. 120]. Однак події відбували незворотного характеру і наступні рядки мемуарів Наталії Дмитрівни достатньо точно віддзеркалюють розгортання революційних подій: «Щодня газети приносили новини, виходили додаткові випуски. Я бачила на Тверській величезну маніфестацію з червоними прапорами. Стояв шум від вигуків. ...І було сумно і страшно.

...Я прагнула повернутися до дому... Щодня я їздила на двірці і не могла здобути квитка... а коли я казала, що мушу повернутися, щоб читати лекції, – мені відповідали – кому потрібні тепер Ваші лекції і університет? Нарешті, вже не пригадую в який спосіб, я дістала квиток. Приїхала на двірці заздалегідь. Немає де яблука всадити і впасти. Вагон переповнений. Ідуть «агітатори» на фронт – молодь, студенти. По дорозі я згадала чи не забула я паспорта: мене взяли на глум: кому тепер, у вільній Росії потрібні паспорти?!

...Робити у Києві не було що. Університет та Вищі Жіночі курси не функціонували. По всіх школах йшли мітинги. На Жіночих курсах курсистки винесли резолюцію, що всім професорам надається повна політична воля... належати за їх бажанням до тої або іншої соціалістичної партії! Мені починати виклади за таких умов, яка ніколи не належала до «соціалістичних» партій, не хотілося» [13, с. 121, 122, 126].

Зовсім протилежні емоції знаходимо у спогадах літературознавця й письменника М. Рудницького. Те, що неприємно вразило Полонську-Василенко для нього було проявом свободи: «...Перші подуви революції п'янять, як слова: рівність і свобода. ...На вулицях люди цілуються як на Великдень і вечорами Хрещатик повний по дахи, навіть у ті дні, коли чомусь не світається ліхтарі. І так усім ясно, що газові або електричні робітники можуть відмовитися від праці, коли плата їх занадто низька або того дня – їх великий мітинг. ...Живемо як на хмарах – легко і часто не бачимо землі. Все йде нормально, але по ночах невпинно хтось стріляє: одні із страху, другі з радощів, треті тому, що носять револьвери і руки їх сверблять. ...Революція витворює чудодійний настрій: коли стріляють «свої» – не боїшся навіть заблуканої кулі» [14, с. 5].

А ось як згадує свої перші враження від звістки про події лютого – початку березня в Києві майбутній гетьман Української держави П. Скоропадський, що в той час знаходився в діючій армії: «...меня завжди інтересувало прошле України, но я никогда не интересовался новейшим украинским движением. Когда в феврале и марте 1917 года, стоя с 34-м корпусом на позиции у Стохода в Углах, я впервые читал в «Киевской мысли» об украинских демонстрациях, мне это не понравилось, я подумал, что это работа исключительно наших врагов с целью внести раздор в нашем тылу. Ког-

да в «Киевлянині» появились статьи против этих демонстраций, я с этими статьями соглашался» [15, с. 56–57].

Бачимо, таким чином, розмаїття вражень та емоцій, викликаних подіями лютневої революції – від неприйняття і розгубленості до захоплення і бурхливого піднесення.

Для діячів українського національного руху звістка про повалення царського режиму стала не тільки «променем свободи», а й поштовхом до активної політичної діяльності, наповненої сподіваннями на краще майбутнє України.

Д. І. Дорошенко у спогадах, що побачили світ на початку 20-х років ХХ ст., свідчить: «В Києві революція відбулася так само безкровно, як і скрізь, крім самого Петербурга» [16, с. 38]. І далі подає огляд бурхливого політичного життя, що почалося в місті: «1 березня було позначене в Києві проведенням різних нарад, в яких брали участь представники старої влади, міського самоуправління та найсолідніших громадських організацій і під час яких гарячково обговорювали нову політичну ситуацію та шукали адекватну відповідь на неї. На одній з таких нарад було схвалено ідею створення Ради об'єднаних громадських організацій та її виконавчого комітету, який би взяв владу в свої руки» [16, с. 68].

Йому вторить член УПСР і один з засновників Центральної Ради Д. Антонович. У спогадах, написаних у 1937 р. для львівської газети «Діло» він докладно висвітлює події, що передували створенню Центральної Ради, характеризує різні політичні сили, які «на першій алярм революції» почали збиратися в Києві [17, с. 2–3].

Дуже енергійно розповідає про перші дні революції український соціал-демократ і член Центральної Ради Б. Мартос: «3-го березня 1917 р. прийшла до Києва звістка про революцію в Петрограді. Цар зрікся, царський уряд уступив. Верховна влада в руках Тимчасового Уряду, призначеного Державною Думою. Свобода слова, зібрань, організацій... Весь Київ сполошився. Українці підняли голову. Настав час діяти, здійснювати національні домагання. Таємні гуртки, громади, політичні партії, так довго, послідовно й безоглядно переслідувані царським режимом, вийшли на денне світло і розпочали працю. ...4/17 березня у Києві зійшлися представники громадських організацій і політичних партій і вибрали Виконний Комітет...» [18].

А ось М. С. Грушевський, що повернувся до Києва 14 березня, і мав можливість порівняти його політичне життя з московськими подіями, подає зовсім іншу оцінку: «Я застав її (авт. – українську революцію) в самих початках. Тривожне і нетерпеливе вичікування корінних змін, в яким жив Петербург, тільки дуже далекими і слабкими вібраціями віддавалося тут. Місцєва влада загнуждала тутєшнє життя міцно і тримала в руках твердо за поміччю цензури і всяких адміністративних репресій. Не тільки петербурзької революції, але й сформування Тимчасового уряду, абдикації царя вона не допускала – бодай на шпальтах преси, коли не в самім життю» [12, с. 128].

До створення мемуарів українських політиків спонукала іманентна потреба осмислити причини невдач державотворчих проєктів, пояснити свої позиції, дати оцінку іншим політичним силам і діячам [6, с. 31]. Тому, описуючи події перших днів революції, вони з відстані минулих років намагалися оцінити стан українського національного руху на той момент. Згаданий вище О. Г. Лотоцький пише: «... Російська революція, як влучно сказав один український публіцист (В. Дорошенко), застала нас «без

хребетного стрижня», – застала нас не свідомими своїх національно-державних завдань членами української нації, а громадянами російської імперії українського походження. ...на самому початку революційних подій, ... українство йшло не власним шляхом національним, а у фарватері російської революції.

...Треба було перейти через бурю своєї, національної революції, струсити оті чужорідні напливи, щоб українська політична думка стала на свій ґрунт національний та зорієтувалася на властиві українські інтереси» [11, с. 321, 325].

Схожі думки висловлює І. Мазепа: «Про революцію на Україні можемо сказати, що не зважаючи на окремі соціально-політичні відносини на Україні, вона почалася і розвивалася в тісному зв'язку із загальною всеросійською революцією 1917–1919 рр. Це був насамперед рух загальнополітичний, що по цілій бувшій Російській імперії змагався встановити новий, республіканський режим замість царського» [19, с. 31].

Непідготовленість українців до організованої політичної діяльності констатує В. Андрієвський: «Мартовська революція 1917 р. застала українців може більш непідготовленими, ніж інші народи колишньої великої російської імперії. ...Організованих українських партій з європейськими засобами партійної роботи, з партійною практикою, з певним, для всіх членів однаковим партійним світоглядом та ідеологією – на Великій Україні тоді власне не було» [20, с. 5].

Українські політичні діячі, таким чином, дали невтішну оцінку готовності українського суспільства до національних змагань на початку революції. Причиною цього, за словами М. С. Грушевського, була розпорошеність і задоволеність українського життя за царського режиму [12, с. 126].

Звістка про революційні події надихала на активну діяльність і противників національного руху. Звернемося до спогадів О. О. Гольденвейзера, юриста, який у перетвореннях 1917 р. представляв ліберально-буржуазне крило, що орієнтувалося на Тимчасовий уряд. Водночас, як представник єврейського громадського руху, Гольденвейзер співпрацював з Центральною Радою. Це надає особливої цінності його спогадам, як безпосереднього учасника описуваних подій.

Характеризуючи ситуацію у Києві напередодні люневих подій, Олександрович пише: «...к концу февраля 1917 г. наша киевская атмосфера не была сгушена более, чем обыкновенно и ничто не предвещало близкой грозы». Але вже після перших звісток з Петрограду тон оповідання змінюється: «...ждали известий, жаждали узнать подробности. ... по утрам бегали на улицу и часами простаивали у газетных киосков. Настроение было праздничное. Да и как было не радоваться? Грандиозный переворот, осуществление вековой нашей мечты мы получили как бы в подарок, без борьбы и усилий, без крови и стонов...» [21, с. 2]. Описуючи заходи різних сил щодо організації влади, Гольденвейзер, критично налаштований стосовно всього українського, підкреслював, що українці активно і серйозно взялися за вирішення свого національного питання: «Українські діячі проявили в цю епоху велику енергію і зуміли в короткий час створити широко розгалужену, міцну організацію» [21, с. 3].

Свої враження стосовно перших днів революції висловили й представники «більшовицького табору», які активно взялися за створення радянських органів влади. Це і є головною темою їх спогадів [1, с. 51–57]. Аналіз їх змісту ускладнює ідеологічна заангажованість: мемуарні свідчення писалися за радянських часів і підганялися під заздалегідь сконструйовані схе-

ми. Спрацьовував і механізм самоцензури, автори добре знали й розуміли, що і про кого писати можна або ні [7, с. 149; 9, с. 289–291].

Одна з лідерів РСДРП(б) на території України Є. Бош у спогадах про перші дні революції зосереджується на труднощах відродження партійної організації в Києві та виборів до Київської ради. Авторка водночас визнає, що Київ після лютневого перевороту став центром національного життя України, де, відкинувши суперечності, консолідуються усі національні, соціалістичні, ліберально-демократичні сили. «По всей Украине спешно, особенно в Киевской, Полтавской, Подольской, Волынской и Черниговской губерниях, начинают организовываться националисты», – пише вона. Усе це, за словами Євгенії Богданівни, вкрай ускладнює політичну ситуацію [22, с. 9–10].

Характерними є спогади учасників революційних подій на Донеччині, записані в 50–60-ті роки ХХ ст. (зберігаються в Державному архіві Донецької області). Автори – гірники, робітники заводів Юзівки, Маріуполя, Краматорська, Грищина, Бахмута тощо. Їх оповіданням властивий пафосний стиль, насиченість революційною фразеологією. Попри значне ідеологічне забарвлення, тенденційне висвітлення подій, «зони замовчування», ця інформація заслуговує на увагу. Автори пишуть про погіршення умов життя за часів війни, особливо у 1916 р., загальне піднесення після звістки про революцію в Петрограді, мітинги та демонстрації у містах, робітничих селищах, створення партійних організацій, загонів червоної гвардії [23, арк. 5–6; 24, арк. 2; 25, арк. 2–3; 26, арк. 12–14; 27, арк. 19]. Так, мешканець Бахмуту І. П. Свидинський згадує, що після звістки про революцію, 2-3 березня жителі міста зібрались на майдані біля типографії та вимагали продажу газет. Поліція не дозволяла. Але ввечері жандармів було роззброєно та заарештовано, і газети почали продаватися. Того ж дня було створено ревком на чолі з адвокатом Флейшером, і розіслані уповноважені на рудники та найближчі станції для арешту жандармів і поліцейських [28, арк. 5].

Матеріали спогадів свідчать про існування на заводах і рудниках з доореволюційних часів осередків РСДРП та есерів. З перших днів революції вони організовували ради, в яких почалася запекла боротьба за владу. За спогадами М. І. Петрова, М. Ф. Соколова, А. О. Алфьорова, П. Анікєєва вимальовується суто негативний образ меншовицьких та есерівських діячів [29, арк. 3; 30, арк. 1; 31, арк. 10; 32, арк. 10–11].

Звернемося до документів Фекла Сотнікова, яка все життя працювала на Берестово-Богодухівському руднику, так згадує березень 1917 р.: «Ко мне прибежала Плахова Ксения и жена Баранчика и, не успев переступить порог, закричали: «Феклуша, собирайся, пошли. Свобода, царя прогнали!» Вот тут и раскрылось то новое, чего ждал весь народ. Сколько сил, энергии прибавилось. Все мы просто пошли к потребительскому обществу. Там собралось много людей. На трибуне, изготовленной на крыльце возле дома, стояли Терехов Роман Яковлевич, Мальшенко, Кириленко, Сенин и другие. В руках у людей были красные знамена. Я читала: «Долой царя!», «Долой самодержавие!», «Долой войну!». Всем составом митинга отправились на Пастуховку. Пели «Варшавянку», «Смело товарищи в ногу», «Марсельезу». И на кого не глянешь, улыбается, смеется, поет. Долгожданное настало» [33, арк. 1].

Цікаву згадку про перші дні революції в Юзівці читаємо у спогадах І. П. Деревянки: «Помнится характерная сценка, когда в момент горячих дебатов о создании временного юзовского комитета и о разоружении полиции, вдруг, звякая шпорами, входит пристав Синьковский; у каждого как-

то екнуло сердце (часть малодушных даже привстала со стульев) и каждый думал, что переворот ликвидирован и что контора окружена, а пристав пришел сообщить об аресте присутствующих. Ожидание... и сановитая фигура пристава заискивающим голосом произносит слово «товарищи» и начинает распространяться о своих доблестях (снижительно относился к организации, служил приставом лишь потому, что обременен большой семьей). После всего сказанного у всех отлегло от сердца. Приставу сказали: «убирайся, после разберем, что с тобой делать» [34, арк. 3].

Спільною рисою спогадів ветеранів революційної боротьби на Донеччині є абсолютна зорієнтованість на події в Петрограді та Москві, відсутність будь-яких відомостей про події у Києві та український національний рух. Це пояснюється, з одного боку особливостями національного складу місцевого пролетаріату – це були переважно вихідці з російських губерній, серед яких активну агітацію проводили російські соціалісти. З іншого боку, радянська цензура не дозволяла згадувати про такі речі, навіть за наявності інформації. Щоправда, в деяких спогадах є згадки про «самостійників», які прагнули увійти до складу рад (Нелепівський рудник у Горлівці), наявність військових частин, підпорядкованих Центральній Раді (Маріуполь) [35, арк. 3зв.; 36, арк. 11].

Звернемося до спогадів ще одного свідка революційних подій на Донеччині. Мешканець Юзівки, юрист Залман Аран дотримувався соціалістичних поглядів, брав участь у єврейському русі. У 1926 р. емігрував у Палестину. Цю людину важко запідозрити в ідеологічній заангажованості, але відчуття захоплення першими днями революції в його «Автобіографії» таке саме, як і в спогадах ветеранів-комуністів: «Одним днём возвращается домой отец из почты и рассказывает шепотом: «На улице говорят, что Николай сброшен с престола, и в Петербурге произошла революция». Тут же я поспешил на улицу, на которой ещё час назад ничего не было заметно. ... Сплошь и рядом стояли группки людей, которые перешёптывались друг с другом. Проходят несколько мгновений, и уже можно было увидеть целующихся людей. Откуда-то слышится эхо «Марсельезы». Людей с красной лентой на отвороте одежды становится всё больше и больше. Но самым решающим и заметным... было то, что мелькали и ускользали фигуры городовых... На их мясистых и ненавистных лицах можно было заметить некую застенчивую и растерянную улыбку. Мощные и покрасневшие затылки городовых выглядели уже по-другому. Эти затылки словно прогнулись под какой-то тяжестью. Погоны на мундирах городовых были сорваны. Многие поколения мечтали сорвать и разодрать эти погоны!

Вокруг всё охвачено волнением. Улицы заполняются толпами людей. В центральных местах Юзовки организуются стихийные митинги... Выстраивается огромная демонстрация жителей местечка и рабочих с окраин. ... На главном митинге держит речь эсер Зорин. Русский человек, громадный блондин. По ходу своей речи он плачет и показывает костлявые руки, словно только сейчас сброшены с них кандалы. ... И над всем этим растекается изобилие солнца и пьянящий весенний запах» [37].

Мемуарна література – складне для аналізу джерело. Окрім суб'єктивності сприйняття на зміст спогадів впливають умови написання, ідеї, що панують в оточенні автора, іноді докорінним чином змінюючи трактування, і навіть, сутність подій, людських вчинків. Водночас, саме суб'єктивність робить мемуари найціннішим джерелом, даючи можливість дослідникові поринути в атмосферу епохи, відчуті її «аромат».

Досліджені нами мемуари – результат творчості різних за походженням,

заняттями, поглядами і долями людей. Вони побачили світ у різні часи (від 20-х до 70-х років ХХ ст.), за різних умов і потребують глибокого аналізу, не можливого в межах статті. Такої мети і не ставилося. У даному випадку для нас важливо відображення яскравої палітри вражень та емоцій, викликаних подіями лютневої революції – від неприйняття і розгубленості до захоплення і бурхливого піднесення. Це стосується і звичайних людей, і відомих політичних діячів, які незабаром стануть на чолі революційних змагань. Значимо, що мемуари українських громадських і політичних діячів не тільки передають їх емоції та почуття. Авторів з відстані минулих років намагаються показати стан українського національного руху на той час: захоплення першим днями революції переплітається з невтішними оцінками останнього. Незважаючи на це, спогади свідчать, що політично свідоме українство відразу ж взялося до справи – почалися відродження партій, організація громадських комітетів, які незабаром стали основою для утворення Центральної Ради. Про таку ж активну діяльність з перших днів революції свідчать спогади їх головних опонентів – більшовиків.

На завершення наведемо слова зі спогадів відомого львівського публіциста і громадського діяча В. Дорошенка, які віддзеркалюють пануючий настрій перших днів лютневої революції: «Ми були сповнені найрожевіших надій» [38, с. 7]. Утім, сподівання в кожного були свої.

Список використаних джерел:

1. Стрельский Г. В. Мемуары как источник изучения истории Великого Октября на Украине / Г. В. Стрельский. – К. : Вища школа, 1978. – 136 с.
2. Стрельський Г. В. Великий Жовтень на Україні у спогадах учасників / Г. В. Стрельський. – К. : Вища школа, 1989. – 60 с.
3. Санцевич А. В. Джерелознавство з історії Української РСР: 1917–1941 / А. В. Санцевич. – К. : Наукова думка, 1981. – 208 с.
4. Голубцов В. С. Мемуары как источник по истории советского общества / В. С. Голубцов. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1970. – 114 с.
5. Малик А. О. Мемуари як джерело до історії української революції (березень 1917 – квітень 1918 рр.): Автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.06 / А. О. Малик / Львівський національний ун-т ім. Івана Франка. – Л., 1999. – 16 с.
6. Пиріг Р. Я. Мемуари сучасників як джерело з історії Української революції 1917–1921 років / Р. Я. Пиріг // Проблеми вивчення історії Української революції 1917–1921 років. – К. : Інститут історії України НАН України, 2009. – Вип. 4. – С. 31–58.
7. Коляструк О. А. Документи особового походження як джерела з історії повсякденності / О. А. Коляструк // Український історичний журнал. – 2008. – № 2. – С. 145–153.
8. Кабанов В. В. Источниковедение истории Советского общества: Курс лекций / В. В. Кабанов. – М. : РГУ, 1997. – 388 с.
9. Источниковедение новейшей истории России: теория, методология и практика / [Ю. П. Бокарев, Л. В. Борисова, С. В. Журавлев и др.]. – М. : Росспэн, 2004. – 741 с.
10. Шульгин В. В. Последний очевидец: Мемуары. Очерки. Сны. – М. : ОЛМА-ПРЕСС, 2002. – 588 с. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://uni-persona.sgcc.msu.ru/site/ind_cont.htm
11. Лотоцький О. Сторінки минулого / О. Лотоцький. – Українська православна церква США, 1966. – Т. 3. – 395 с. – Режим доступу: <http://diasporiana.org.ua/memuari/393-lototskiy-o-storinki-minulogo-ch-3/>

12. Грушевський М. Спомини / М. Грушевський // Київ. – 1989. – № 8. – С. 103–154.
13. Полонська-Василенко Н. Революція 1917: спогади / Н. Полонська-Василенко. – С. 119–128. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://chtyvo.org.ua/authors/letter/19/P>
14. Рудницький М. Перші революційні подуви / М. Рудницький // Діло. – 1937. – 27 березня. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ex.ua/view/11210702>
15. Скоропадський П. Спогади. Кінець 1917 – грудень 1918 / П. Скоропадський / Ред. колегія: Пеленський Я., Білас Л., Боряк Г. та ін. – Київ; Філадельфія, 1995. – 483 с.
16. Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє минуле (1914–1920) / Д. Дорошенко. – Мюнхен: Українське вид-во, 1969. – Ч. 1. – 632 с.
17. Антонович Д. До засновин Центральної Ради / Д. Антонович // Діло. – 1937. – 27 березня. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ex.ua/view/11210702>
18. Мартос Б. М. Перші кроки Центральної Ради / Б. М. Мартос. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://chtyvo.org.ua/authors/letter/16/M>
19. Мазепа І. Україна в огні і бурі революції / І. Мазепа. – К.: Темпора, 2003. – 211 с.
20. Андрієвський В. З минулого (1917-й рік на Полтавщині) / В. Андрієвський. – Нью-Йорк, 1963. – 207 с. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://nashaucheba.ru/v26685/?cc=2&view=djvu>
21. Гольденвейзер А. А. Из киевских воспоминаний (1917–1920) / А. А. Гольденвейзер // Революция на Украине по мемуарам белых / Сост. С. А. Алексеев. Репринтное воспроизведение издания 1930 г. – К.: Политиздат Украины, 1990. – С. 1–39.
22. Бош Е. Б. Год борьбы / Е. Б. Бош. – М. –Л.: Гос. издат., 1925. – 273 с.
23. Державний архів Донецької обл. – Ф. Р–2858. – Оп. 2. – Спр. 1. – 31 арк.
24. Там само. – Оп. 4. – Спр. 1. – 2 арк.
25. Там само. – Оп. 7. – Спр. 1. – 4 арк.
26. Там само. – Оп. 10. – Спр. 1. – 21 арк.
27. Там само. – Ф. П–533. – Оп. 1. – Спр. 3. – 40 арк.
28. Там само. – Ф. Р–2858. – Оп. 12. – Спр. 1. – 13 арк.
29. Там само. – Оп. 15. – Спр. 4. – 6 арк.
30. Там само. – Оп. 18. – Спр. 1. – 27 арк.
31. Там само. – Ф. П–533. – Оп. 1. – Спр. 1. – 19 арк.
32. Там само. – Оп. 1. – Спр. 2. – 18 арк.
33. Там само. – Ф. Р–2858. – Оп. 13. – Спр. 1. – 2 арк.
34. Там само. – Ф. П–533. – Оп. 1. – Спр. 7. – 20 арк.
35. Там само. – Оп. 1. – Спр. 11. – 14 арк.
36. Там само. – Ф. Р–2836. – Оп. 1. – Спр. 8. – 87 арк.
37. 1917 год в Юзовке. Из воспоминаний Залмана Арана. Ч. 4. (Пер. П. Варият) / А. Залман. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://infodon.org.ua/uzovka/696>
38. Дорошенко В. Голова Центральної Ради про своїх співробітників (3 нагоди 20-ліття Української революції) / В. Дорошенко // Діло. – 1937. – 27 березня. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ex.ua/view/11210702>

Отземко О. В., Гридина А. Б. Современники о февральских событиях 1917 г. в Украине.

Исследование воспоминаний активных участников Украинской революции, ее современников, сторонников и оппонентов, осуществленное в статье, позволило показать разнообразие впечатлений и эмоций, вызванных первыми известиями о февральской революции 1917 г. Авторы стремятся показать активную организационную работу всех политических сил, разворачивающуюся на фоне всеобщего революционного подъема.

Ключевые слова: воспоминания, мемуары, февральская революция, 1917 г., украинская революция, украинское национальное движение.

Otzemko O., Gridina A. Contemporaries about February events of 1917 in Ukraine.

The article based on the memoirs of different elements of Ukrainian society. It shows the response to the first notice of the February events of 1917 in Petrograd. We investigated the memoirs of famous figures of the Ukrainian revolution, its supporters and opponents. Contemporaries reflect the diversity of opinions and emotions in the early days of the revolution, active in various political forces, as well as attempts by authors from distance past years to assess the state of the Ukrainian national movement at the time.

Keywords: memories, the February Revolution in 1917, the Ukrainian revolution, Ukrainian national movement.